

ה ר ב א ה ר נ כ " א

ニישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

- הקדמה ▪ פסיקת הרב שלמה זלמן אויערבך על פי תשובה ה"צמָה צְדָקָה" (הקדמון) ▪ תשובותיהם של האדמו"ר מצאנז והרב עזריאל הילדה היימר ▪ תשובה ה"שבט סופר" ▪ השינוי במצבות משנה את ההלכה היסודית ▪ דעתיהם של פוסקי הדור האחרון ▪ מאמרו של הרב יעקב אריאל: ברכת האירוסין; כתובה ▪ סיכום

הקדמה

שאלת התנהלות הרב עורך הקידושין במעמד נישואי בני זוג שאחד מהם או שניהם סובלים מליליוי חמור בשמיעה עלתה על שולחןם של חכמי ישראל לפני דורות רבים. עינינו רואות שאין דומה מצבם של החרסים כulos לנצח בעבר, ובירור שאלת מעמדם של החרסים ותוקף נישואיהם חשוב במיוחד לרוכך החופה ולרשות הנישואין, הנדרשים להנפיק נוסח כתובה המתאים לכל זוג.

ה"שולחן ערוך" פוסק את דין קידושי החרש בסעיף אחד (אבן העוזר, סימן לד, סעיף א):
חרש וחרשת אינם בני קדושין מן התורה, בין נשאו כיוצא בהן בין חרש שנשא פקחת בין חרשת שנישאת לפקח, אבל חכמים תקנו להם נישואין. לפיכך אם בא פקח וקידש אשת חרש, הפיקחת, הרי זו מקודשת לשני קדושים גמורים, וננותן גט, והוא מותרת לבעל החרש.

משמעותו של סעיף זה היא שמי שהוא בגדר חרש או חרשת, נישואיו רק מדרבנן. על כן, אם יקדש פיקח אישת נשואותה על ידי חרש, היא תהיה מקודשת לפיקח קידושין גמורים. ואם ירצה החרש לקיימה, עליה לקבל גט מן הפיקח, ורק אז יוכל החרש לקיימה.

ה"שולחן ערוך" אינו עוסק בשאלות הנלוות לקידושין הללו: האם אפשר לברך ברכות אירוסין ונישואין בטקס הנישואין כשאחד מבני הזוג חרש? מהן זכויות הכתובה בנישואין כאלה? ומהו נוסח הכתובה?

שאלת החשובה היא מי הוא בגדר "חרש" או "חרשת" בימינו, והשובה יותר היא השאלה אם הפיתוחים הטכנולוגיים והפרטוניות שמדוע הרפואה ומדוע החינוך מציעים כיום לחרשים מבטלים מן היסוד את הحلכה שנפסקה ב"שולחן ערוך", ועושים את מי שנקראים בימינו חרסים או לקויי שמיעה אנשים רגילים, וראוי שיהיה סידור החופה והקידושין שלהם זהה לסידור החופה והקידושין של בני זוג אחרים.

אין כאן מקום לציין את כל חידושי הרפואה והמערכת החינוכית בתחום הטיפול בלקויי שמיעה, וכי שזכור את פיתוחם וascalolom של מכשירי השמיעה החדשנות וטכניקת השתתל השבלולי (cochlear implant).

מכשירי השמיעה קולטים צלילים מן הסביבה באמצעות מיקרופון ומעבירים אותם אל האוזן באמצעות שונים¹, ומכשירים מושכללים עשויים לסייע גם לחרשים שיש להם חסר שמיעה משמעותי. השתתל השבלולי ממיר את המידע הקולי במידע חשמלי המועבר ישירות אל עצם השמיעה בעזרת מערכת אלקטטרודות המוחדרות לאוזן הפנימית.²

בתוך החינוך, די אם נזכיר שלקויי השמיעה משולבים ביום המערכת החינוך הרגילה תוך מתן סיוע מיוחד כדי לאפשר להם ללמידה בכיוות הלימוד הרגיליות.

במאמרי הקודם,³ עסקתי בבעמudo של חרש שאינו שומע ואני מדבר כלפי שעולה מן התלמוד והפוסקים, הן מעמדו המשפטי וההלכתי ביצוע פעולות משפטיות יום יומיות הן מעמדו ההלכתי בענייני חופה וקידושין.

במאמר זה, המשלים את מאמרי הקודם, עוסק בספרות הפסיקה שנכתבה בתקופה האחורה, הכוללת תשובות רבות העוסקות בעניינים אלה, ואתמקד בדיון שנערך בין גדולי הפוסקים בדורות האחוריים בדבר השינוי שחל מעמדם של לקויי השמיעה לאור השימוש הרפואיים, הטכנולוגיים והחינוכיים, המכנים להרבה מן החרסים יכולת לשמע

¹ מותוק ויקיפדיה, ערך מכשיר שמיעה.

² שם, ערך שתל שבלולי.

³ הרב אהרן כ"ץ "ניסי אי החרש והחרשת בימינו (א)" זהר לו 77 (התשע"ה).

ולדבר ולהבין את מה שהם שומעים,⁴ ובעיקר בנפקות ההלכתית הנוגעת לסדר הקידושין והחופה של החרשים.

נוסף על זה, בעת האחרונה נתרפסו מאמריו של מורי ורבו הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א⁵ העוסק בשאלת נישואי חרשים, ואני מבקש לדון במסקנות הנובעות להלכה ממש אמר זה ולהציג עקרונות פעולה מעשיים בקידושין של מי שהוא בגדר חרש או כבד שמיעה.

פסקת הרב שלמה זלמן אויערבך על פי תשוכת ה"צمح צדק" (הקדמון)

הרבי שלמה זלמן אויערבך זצ"ל נשאל⁶ בעניין מי שאינו שומע ואינו מדובר בטיב משא ומתן, ומבין כל דבר, ויודע מה אסור ומה מותר בתורה ובמצוות: מה דין לעניין קיום תורה ומצוות בישראל? בחולקה הראשון של תשובה זו, הרב אויערבך זצ"ל דין ביחס בין חובם של בני נח ובין חרש המבין היטב את מעשיו. "בן נח", שהוא בן דעת וمبין היטב את MERCHANTABILITY מעשיו, חייב שבע מצוות בני נח, כולל בעונשין של בני נח, ואין הדבר תלוי בגילו של "בן נח", מפני שהגבלה הגיל המחייב בישראל בדיני עונשין היא הלכה מיוחדת שניתנה מסיני רק לישראל. ישראל חרש שהוא בן דעת גמור, חייב גם לפני שהוא נעשה בן עונשין שבע מצוות בני נח, שהרי כל מה שנארס לבני נח נארס גם לישראל. מכל מקום, לעניין דיני עונשין, החרש אינו יכול להתחייב, שהרי בן ישראל חייב בהם רק אם הגיע לגיל עונשין, והחרש, כיון שלולים לא ניתן לכלל עונשין בגלל הרשותו, יהיה אסור בשבע מצוות בני נח משעה שהוא בן דעת, ולא ניתן לעולם לחזוב עונשין. כל זה מבוסס על ההנחה המחדשת בדיון החרש, שאף על פי שהוא בן דעת גמור, אינו חייב במצוות.

הרבי אויערבך מבסס את דבריו על תשובתו של ה"צمح צדק" (הקדמון)⁷ לשאלתו של חכם שביקשה בת אחותו להינשא לחרש שהיה ניכר עליו שהוא מבין כלל האדם, בקי בתפיאות,

⁴ ראה בהרחבה אנציקלופדיה הלכתית רפואית, כרך ג (הרבי אברהם שטינברג עורך, מהדורה חדשה, מורהחבת, מעודכנת ומותוקנת, התשס"ז), ערך חרש, עמ' 646-575. לעניין חיובו של החרש אליהם במצוות ואופן קיומו, ראה מאמרו של הרב שמואל דוד ביגלון זה.

⁵ הרב יעקב אריאל "ನישואין חרש בימינו" תחומיין לה 249 (ההתשע"ה). וראה גם הרוב בנימין לאו "ನישואין בשפת הים נימנים" ש"ת 2 (המכון הישראלי לדמוקרטייה, שבת התשע"ג), שעסק אף הוא בעניין זה. ממש אמר זה נדון בחלק מן המקורות שהוא דין בהם, אך בשל קוצר היריעה, לא נכתב לדון במסקנותיו.

⁶ ש"ת מנוחת שלמה, חלק א, סימן לד.

⁷ ש"ת צמח צדק (הקדמון), סימן עז. המחבר, ר' מנוחם מנדל (נולד בשנת הש"ס-1600 לערך), היה רבה של ניקלישברג, תלמידו של בעל הב"ח ולמד עמו בעל הפט"ז ובעל ה"מגני שלמה".

נושא ונוטן עם בני האדם, וידוע לחותם את שמו. על כן, השואל מבקש לקבוע שחרש זה דיינו כדי אילם, ולכן אפשר לכתחזק לו על הניר את המילים "הרי את מקודשת לי", והוא ירכין את ראשו להראות שהוא מבין היטב את מהות הקידושין. ה"צמח צדק" (הקדמון) מספר שגמ הוא מכיר חיות הרשות המבון היטב בטיב משא ומתן, ובני הקהילה רגילים לשחור עמו, ובמקרים של חילוקי דברים במומונות בין לבנים, הם באים אליו לבית הדין, ובית הדין מבקרים עמו ברמזים את העניין ופוסקים את דיינו כלל אדם. מכל מקום, כשהבקש לישא אישת, קבעו החכמים שילך לחופה עם אחד מבני משפחתו המבון בرمיזותיו, והלה יסביר לו את מהות הקידושין, והחרש יושיט לאישה את הטבעת ויקדש אותה, ואסור להתריר לו לכתחזק על הניר "הרי את מקודשת לי", כדי שלא לחלק בין הרשות, שלא יסבירו הרואים שקידושיו קידושין מן התורה, כי גם קידושי הרשות שהוא כפיה אינם בגדר קידושין מן התורה. הרב אויערבך זצ"ל סבור שגמ בימינו אין לנו מפסקו של ה"צמח צדק" (הקדמון). הרב זצ"ל מעיר שאטמן אין להבין מדוע אין מעשי ההרש כלום, שהרי אין לומר על מי שהוא חריף ביותר (כמו חרשים רבבים שפגש) שהוא חיללה בגדר שוטה, וקשה להבין מדוע פטרו אותו חז"ל מן המצוות, אך מיד הוא מביע הסתייגות ואומר, שכיוון שפסקו חכמים כן, נראה שידעו ברוב חכמתם שאין להתחשב במשינוי, גם אם נראה שהוא זרין וממולח וכל מעשייו נראים כמעשי פיקח.

הרב מצטט בתשובה את דברי המהר"ם שיק,⁸ שאף על פי שדין הכתיבה כדי דיבור, אין להנוגן במיל שנוולד הרשות, מפני שהכתיבה של מי שנולד הרשות אינה אלא כקפיצה ורמיזה. הרב מביא את חידושו של המהר"ם שיק, שככל מה שעושה ההרש הוא מכוח מה שהזולת מלמד אותו, ואין לראות במשינוי מעשים עצמאיים. הרב אויערבך התaskaה מאוד לקבל את הדברים, קרוב לוודאי לאור מה שראה אצל הראשונים שפgesch. והוא מסיים את תשובתו בקביעה שם ההרש יכול להוציא קולות שאחרים יכולים להבין מהם את כוונתו, אף אם תנועות שפתיו שונות מקוולו של אדם, יש לאותו כפיה לכל דבריו. אבל אם רק מי שבאים עמו ברגע יום יומי מבינים את כוונתו מכוח הקולות שהוא משמעו, וכי אינם מוגלים עמו, אינם מבינים את תנועות שפתיו ואת משמעות הקולות שהוא משמע, ספק "אם חשיב [=נחשב] כמדד".

על אף הקושי שראה הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל מתוך רגשותו הגדולה למצוקתו של כל שואל, והתחששה העולה מדבריו שהוא מקום להתייחס לחרשים שאנו יודעים היו בבירור שאינם נבדלים בהבנתם וביכולתם האינטלקטואלית משאר בני אדם, לא מצא

8 שו"ת מהר"ם שיק, אבן העוז, סימן עט.

הרב מקומם לסתות ממוסורת הפסיקה הנהוגה למען התלמיד ועד גדולי הפוסקים והמשיבים ולסתות מן הפסיקה המקובלת בעניין החרש.

תשובותיהם של האדמו"ר מצאנז והרב עזראיל הילדשיימר

הדרך שהולך בה הרב אויערבך זצ"ל בפסקתו בעניין זה משקפת כМОבן מוסורת פסיקה ארוכה, שאפשר להביא עוד דוגמאות דומות לה מכמה וכמה תשובה.⁹

כאן, נדון בתשובה¹⁰ של האדמו"ר מצאנז,¹¹ בעל ה"דברי חיים", שנכתבה בשנת תרי"ט (1859). השואל היה הרב יהודה ליבוש בר"ח, רבה של העיר טפעלא בהונגריה, בעל ה"מלאת חרש".¹² באותו הימים התפתחו שני זרים אורתודוקסים עיקריים בהונגריה: אחד קשור לקבוצת חכמים מבית מדרשו של ה"חתם סופר", כמו הרב הילל ליכטנשטיין, ר' משה שיק, וצאצאיו של ה"חתם סופר", ובראשם בעל ה"כתב סופר"; ואחד שבראשו עמד ר' עזראיל הילדשיימר, שבשנת תרי"א (1851) הוכתר כרבה של העיר איזנסטט, שהייתה חלק מן האוזור האוסטרו-הונגרי, והוא בה מגמות פתוחות יותר בהלכה.¹³

ב honגריה התפתחה גם קבוצה שלישית של מנהיגים שהקימו את הזום ה"נאולוגיים", שביקש לשנות את המבנה והסדרים הקהילתיים והמוסדות הדתיים לצורה מרוחיקת לכת, כל זה בעקבות האמנציפציה שזכה לה היהודי הונגריה במחציתה השנייה של המאה הי"ט. באופן טבעי, הזרמים הדתיים היו חולקים בעניינים הלכתיים שנתקבש בהם שינוי, כמו ביחס לחרש שלמד והשכיל בבית ספר לחרשים. אין לבטל את האפשרות שמקצת מן הפסקים שיצאו לאור באותה תקופה הושפעו מן הרצון שלא לחזק את החוגים הנאולוגיים, שביקשו למעשה לעkor מכל וכל את סדרי הקהילה המסורתיים של הזום האורתודוקסי הישן.¹⁴

בשנת תרמו"ו (1886), פרסם הרב הילדשיימר זצ"ל מאמר בכתב העת "ידישע פרעסע".¹⁵ הרקע לכתיבת המאמר היה ביקורייהם של רבנים בבתי הספר לחרים, שנתרבר בהם

9 כמו: תשובה הרכהה של ה"שבט סופר" (בודפשט, התרס"ט),aben העוז, סימן כא, במיוחד בעמ' כה; ספר מלאכת החרש, חלק ב, חקירה ג (בරחה); ש"ת שואל ומשיב, חלק א, סימן כד; ועוד.

10 ש"ת דברי חיים,aben העוז, חלק ב, סימן עב.

11 ר' חיים הלברשאם (תרנו"ז-תקל"ז, 1876-1876), מייסד חסידות צאנז, ממנהיגי היהדות במזרח אירופה במאה התשע-עשרה.

12 ראה להלן, הע' 25.

13 הרחיב לדון בעניין זה פروف' יעקב כ"ץ בספריו: הקרע שלא נתאהה - פרישת האורתודוקסים מכל הקהילות בהונגריה ובגרמניה (התשנו"ז); עת לחקר ועת להתבונן (התשנ"ט), בנספח הראשון.

14 כ"ץ, הקרע שלא נתאהה, לעיל, הע' 13.

ISRAEL HILDESHEIMER: GESAMMELTE AUFSATZE, JUDISCHE PRESSE (Berlin) 1886 15 פורסם בספר JUDISCHE PRESSE (Berlin) 1886. הדברים פורסמו בש"ת ר' עזראיל MEIER HILDESHEIMER herausgeber, Frankfurt am Main, 1923)

לרבנים שהחרשים שלמדו בהם למדו והשכilio "עד שאינם נבדלים משאר בני האדם אלא בחסרון חוש השמיעה ובגמגום לשון בלבד". וראו להעיר כי מן המאה הט"ז, החל תהליך יסוד בת הינוך מיוחדים לחזרים ולאילמים.¹⁶

הרב הילדהheimר כותב: "נחלקו גدولיו הדור. י"א דהוי כפקח לכל דבר כדין מדבר ואינו שומע. ו"א דהוי כשותה כדין מי שאינו שומע ואינו מדבר. ויש שלא הכריעו בדבר ודנווהו מספק לחומרא". אחד הפוסקים החשובים הנזכרים בדברי הרב הילדהheimר הוא ה"דברי חיים", מייסד חסידות צאנז, הכותב בתשובהתו:¹⁷

סוף דבר כל הרוחות שבעולם לא ייזוז הפסק גمرا זו אשר קיימוהו כל הפוסקים דלא מהני בחרש שום מעשה ולא כתוב ולא מה שנראה שהוא חריף ואינו גט כלל. ומה שכותוב בירושלמי [בפרק חרש, הלכה א']¹⁸ חרש שקידש בביאה שאינו מוציא ברミזה משום [הקידושין] דהוי מעשה לפען"ז היה נראה גם כונתו רך מדרבנן.

כל זה כתגובה לשאלת בעל ה"מלאת חרש", ששאל (שם): "על דבר אלה הם הנולדים מבטן אם חרשים אינם שומעים ואיןם מדברים, אך כאשר ברבות הימים הם הולכים לשקד וללמוד בבית הספר", ופיתחו יכולת לקלוט ולהתפלל ואך לדבר באופןם המובן לאחררים, אף על פי שדיבורים עילג. על כן, לסבירתו, יש מקום להגדיר אותם כפיקחים.

בתשובהתו, מסתמך ה"דברי חיים" על דברי ה"פרי מגדים",¹⁹ שافע על פי שאותם חרשים רואים את דבריהם בהשכל, עדין אינם בגדר בני דעה גמורה, וזהו פסק ברור בדברי הש"ס ביבמות ודרכי הירושלמי בתרומות לדעת ר' יוחנן, האומר כי מי שנשתתק, אף על פי שהוא "חריף גדול", לא יועיל לו מעשה הכתיבה, ולא יוכל לגרש את אשתו שקידש בשעה שהיא מסוגל לדבר. ואחרי שהוא מוכיחה את דבריו, הוא מעריך:

הילדהheimר, חלק ב, אבן העזר, חושן משפט ומילואים, סימן נה. כל האציגוטים מדבריו במאמרנו הם מתשובזה זו.

¹⁶ היו אלו גם אנשי כמורה גם מחנכים רגילים. במאה ה"ז הלכה שיטת החינוך והפתחה. שארל מישל דה לאפה היה האדם הראשון שניסה לצלל את חוש הראייה כתחליף לחוש השמיעה, ופיתח א"ב חזותי שבו על ידי תנועות אצבעות תנועות הידיים אפשר להגע למושגים מסוימים. שיטה מפותחת יותר היא שיטתו של הגרמני הייניקה, שנייה לפתח לשון דיבור טבעיות תוך שימושם באמצעותם חזותיים ואוראליים, ועל ידי כך לפתח לשון דיבור, שיוכל החרש לפתח לשון דיבור קרובה לשון הטבעית, ובכך להציג שיקום חברתי לחרש אילם. עיין האנציקלופדייה העברית ייח (התק"ז), ערך חרותות אלומות, עמ' 114. וראה רשות המקורות שם, עמ' 118.

¹⁷ לעיל, ה' 10.

¹⁸ ההערות המופיעות בתקף סוגרים רבים במובאות מתשובה זו מקורן במהדורה חדשה ומוגנת בהוצאת הנהלת מוסדות באובר (ברוקלין התשס"ג), המצוייה בפרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן.

¹⁹ פרי מגדים, פיתחה כוללת, חלק ב, אות ד.

אך [בנידון דידן] באם מדברים קצת [ואפילו בלשון עילגין] והוּי בגדר מדבר באופן שכותב מהר"ט ז"ל [בתשובה הנ"ל] בכחאי גונא לפענ"ד כפקחים הם ואין משומש שאים שומעים, הנה לפ"י מה שכותב הרמב"ם [בפירוש המשניות, תרומות פ"א מ"א, ד"ה חרש] דעל פי טבוי הרפואה אי אפשר לדבר מבלתי שמוע, וכן אם הם מדברים מסתמא שומעים קצת, על כל פנים דזה מהני להיות נחשב כשםוע ומדובר כמבואר בדברי תשובה ר' אשר ז"ל [כלל פ"ה סי' יג], מביאו הטור ז"ל בחושן משפט [סוף] סי' רלה ויעוין בנתיבות המשפט [סק"כ].

עיקר טענתנו של ה"דברי חיים" היא, שאם החרש מצליה להגות קולות, אף על פי ששפטנו עילגת ביותר, דיןנו דין "שמע וainvo מדבר" או "דבר ואינו שומע", שדין פיקח לכל דבר.

וזמנם מספר הרב עזורייל הילדהheimר במאמרו הנזכר לעיל שהרב יוסף גוגנהיים, הרבה של העיר קאלין, כתב לו שנראה שה"דברי חיים" לא הסכים לדברי ה"מלאתת חרש", אך הוא עצמו מוכיח מהמשך תשובה ה"דברי חיים" שאם עליה בידי החרש ללמידה להשמי קולות, אף על פי שדברו בשפה עילגת גמורה, דיןנו דין פיקח לכל דבר.

עוד מספר הרב הילדהheimר שדנו בשאלת זו הרב זאב אלט מקובערסאדרכ' והגאון ר' אהרן זינגר, הרבה של מטרסדורף, והסיקו להלכה דין חרש שהשיכיל דין בן דעתם. לעומתיהם, רבים גדולים אחרים הנזכרים במאמריו היו סבורים שגם חרש שלם והשיכיל דיןנו דין מי שאינו בן דעת.

הרב הילדהheimר מזכיר את הגאון המהאר"ם שיק בתשובתו כמו שלא הכריע בדבר,²⁰ והוא נזכר גם בדברי הרב אוירבך בתשובה שהבאנו לעיל. הרב אוירבך מבין מתשובת המהאר"ם שיק שהחרש המדובר אינו בגדר בן דעת, אך הרב הילדהheimר²¹ אומר:

مالו שלא הכריע הוּא הגאון מהר"ם שיק שהעמיק לחקור בזה בתשובתו בחילק אה"ע סי' ע"ט, וכן משמע לי ממה שאחר שהאריך בדיון כל מיני החזרים כתוב בסיום דבריו: ועכ"פ נראה דחרש שהורגל לדבר בבית חינוך עדיין לא יצא מידי ספק איינו בר דעה לכל הפתוח ואין לצרפו למנין ולהניח להוציא עצמו ע"י חרש זהה ואין אוכלים משחיתתו. כך נראה לפ"י עניות דעת. עכ"ל. הרי מש"כ לא יצא מידי ספק איינו בר דעה משמע דספקא הוּי.

20 לעיל, הע' 8.
21 הרב הילדהheimר (לעיל, הע' 15).

ומה שכתב בסוף דבריו שאין אוכלים משחיתתו נראת לעניות דעתך דכוונתו דלא להניחו לשחות לכתילה, אבל אתני מידי ספיקא לא נפיק ובתערובת בהפסד מרובה אפשר לצרף צד ההיתר דהוי בר דעת.

אמנם המהרא"ם שיק מביא ראייה שנייה ש"מדבר" באמצעות כתיבה מועיל להחשיבו כבן דעת, מפני שרק בהגדת עדות אי אפשר לקבלו בגלל דין "מפייהם ולא מפי כתבם", ואף על פי כן סובר רב כהנא שהדבר מועיל רק למי שנתרחש אחריה פיקח, אבל בחישוב מלידה, לא תועיל הכתיבה, אף על פי שרב כהנא סובר שהكتابة דינה כדין דברו, מכל מקום לא תועיל הכתיבה בחישוב מלידה, והוא מסיק: "הנודאי לנו מועיל הדיבור שהרגילו אותו ובעמעה קוף בועלמא הוא [ההדגשה שלו] - א"כ".

אכן, הרב הילדה ימיר חולק על דעת המהרא"ם שיק, וסובר שיש לחלק בין מי שלא היה מסוגל רק לכתוב, שבזה סבור היה רב כהנא שאין דין הכתיבה כדין הדיבור למי שאינו מסוגל לדבר לבין המצב שנתהווה במאה ה"ט. זהה לשונו:

ולא מייר רבי כהנא בהכי לפי שלא נודע אז עניין זה. וכן כתב שם הוא עצמו לעיל בסמוך לדוגמה לדבון הזמן הש"ס ואפילו בימי הרמב"ם לא היה נודע אפשרות הזה
שיהיה אפשר ללמוד לדבר למי שנולד אין שומע ואין מדבר, וחכמי הש"ס מيري
בזמןם, ולא דברו אלא בהוה.²²

הינו, משעה שנעשתה שפת הסימנים לשפה המלמדת את החרים להשמי קולות
ולשלכם בסימנים, יש לראות את מי שמדובר בה כדבר ממש וכפיקה לכל דבר.

תשובה ה"שבט סופר"

לעומת תשובתו של הרב הילדה ימיר, שהיא כאמור מייצגה הברור של השיטה האורתודוקסית החדשה בגרמניה, ובעיקר בהונגריה, מבטא ה"שבט סופר"²³ את המגמה
הברורה להימנע מחידושים בהלכה, עד שג査 שחל שינוי ברור בדרכי חינוכם של החרים,
לא הייתה מוכנה לשינוי במעמדם ההלכתי.

ה"שבט סופר" נשאל בעניין ילד שחלה במחלת קשה כשהיה בן שנתיים וחצי. מן המחללה
הצליחו הרופאים לרפאו, אך כתוצאה ממנה נותר הילד חרש גמור, ובעקבות זה איבד גם

²² שם.

²³ בתשובה הנזכרת לעיל, הע' 9. המחבר, ר' שמחה בונם סופר (ברטיסלאבה, התר"ג-התרס"ז, 1843-1907).

את יכולתו לדבר. אביו ביקש לשלווח אותו לבית ספר לא יהודי לחרשים אילמים באחת משתי הערים, פעט או וינה, בתקופה שבזורה הלימוד בבית ספר זה, יוכל לתקשר עם סביבתו וללמוד להתפלל ולישא וליתן עם בני האדם. השואל ביקש לסמן את בקשו על דברים שכחוב בתשובתו סבו של הנשאל, ה"חתם סופר". ה"חתם סופר"²⁴ מחדש באמרו כי למסור אותו לידי נקרים, העולמים להאכיל אותו דברים אסורים, אין זה בגדר לספותו אייסור בידים, כי האיסור להאכילו איסורים הוא רק בהאכלה ישירה.

בתשובתו המקיפה הנוגעת לדרכי האכלת אייסור בידים, מביע ה"שבט סופר" את דעתו בעניין חרש שלמד להשכיל ולהבין בכל דרכי בני אדם. וזה לשונו:

והנה מה דפשיטה לייה לעלת כבודו אדם יה' שם בבית חינוך וילמוד לדבר שם בקושי על ידי קרייזוטיו ורמייזוטיו ותנוועותיו ויתפרק מה שיכול ויבין להתפלל ולישא וליתן עם בני אדם דודאי מהшиб במצוות כאשר ישראל כבר הבאתי מצמה צדק שכחוב באתי חיות דהוי פכח גדול באומנתו וידע כל סדר התפלות בכל זאת כתוב אין חילוק כלל בין לשאר חרשים. וכן משמע כאשר כתבתי מלשון הש"ס, שלא יוציא עולמית אף על גב דחיזין לייה שחריף טובא, ורק בכתב סבר רב דמהני בנטחרש אה"כ משום דכתיבתנו היי קדיבור ממש ואינו בכלל איינו מדבר כמו שכתבו התוספות שם, ולידין אף יכול לדבר על ידי כתוב הו די דינו כחרש גמור, אלא באלו שלומדים בבית חינוך ודברים בקושי וمبין מה שדברו אחרים על ידי תנוועותיו יש להסתפק אם לומר דלא היי רק מעשה אומן בעלים, והוא שדבר בקושי לא هو חילוק לשאר קרייזוטיו ותנוועותיו כי על ידי רגילותו הוא שדינו כנתפרקת. ושמעתיה כמה פעמים מאドוני אבי מורי ורבבי מאור הגולה זצ"ל שאמר שהוא מסופק אם אינם מהוביים במצוות, כאשר היה בויען (וינה) בקשו ממנו המורים בבית חינוך החרשים שיכבדו אותם בכבודו, לראות בעיניו מעשה אומן נפלא שלהם, והיה משתומם מהדברים אשר ראה שם, מה שלמדו אלו החרשים ואינם מדברים עד שעלה ספק זה בלבד אם אינם בר דעת גמור ומהוביים במצוות. וכמදומה לי שאמר ובקש מהמורים שם ליקח להם תפילין שניחו אותם. שוב נאמר לי שכבר דבר מזה בשו"ת מהר"ם ש"ק ابن העזר סי' ע"ט וגם הוא מסיק להלכה שעדיין לא יצא מספק איינו בר דעת ואין לאכול משחיתתו ואין לצרפו למנין ויש להחמיר עליו כמשמעותו י"ש.

²⁴ ש"ת חתום סופר, אורח חיים, סימן פג. עיקר הדיוון בתשובה הוא אם האיסור לספנות לקטן אישור בידים אמר גם בקטן שאין מסוגל להיות בן דעת, ובו התייחס ה"חתם סופר" לתשובה בעל "תרומות החדש", שכחוב בפסקיו שהאיסור לספנות לקטן אישור בידים הוא רק שלא להרגילו לאכול איסורים כשיידל. لكن, מי שאינו עתיד להיות בן דעת, אין אישור לספנות לו אישור בידים.

נראה שעדותו של ה"שבט סופר" היא מדהימה. הוא מעיד על אביו, ה"כתב סופר", שראה את הילדים הלומדים בבתי הספר לחברים והתרשם מן הדברים שראה, עד שעלה לבבו שפק שמא יש לחיבר אותם במצבות, וביקש מן המורים שם ליקח להם תפילין, וכן חשב מהר"ם שיק, אלא שכתבו שיש לחיברם מדין שפק. ויש לדון כאן בשאלת מהותו של השפק שדיברו עליו ה"שבט סופר" ומהר"ם שיק, אם זהו שפק בהלכה, שהרי ה"כתב סופר", כשראה את הילדים מתפקידים, חשב שהנה הגיעו בהבנתם לדרגת חיוב במצבות. וצריך לומר שכיוון שקדם לכך ראו חרים שהגיעו לדרגת הבנה של שאר בני אדם, הסתפקו שמא מה שמראים להם את פיקחותם של ילדים אלה, עדיין אין זה מוכיח שהל בהם שינוי גמור המחייב לראותם בניינן דעת גמורים, אלא כדי שעשו חלק מן הדרך להיות בניין גמורים. אך ביום, שאנו מכירים דרכיהם מדעית למדידת מנת המשכל והאינטלקטואלית,我们知道 עליהם חז"ל ולהיבר אותם במצבות ולהשווות את מעמדם האישית למעמד הפיקחים? ואנו יודעים בבירור מנת המשכל והאינטלקטואלית של קבוצת בניי השמיעה אין נופלות בשום צורה מנת המשכל של כל קבוצה מבחוץ אחריה. האם אין די בקביעה זו כדי לומר שם ה"כתב סופר" וה"שבט סופר" ומהר"ם שיק היו מודים שמעמדם ההלכתי לכל דבר ונניין כדי שאר בני אדם.

השינוי במציאות משנה את ההלכה היסודית

השאלה הנוקבת העולה בדיוני המחברים כבר以来 ה"יט היא: האם העובדה שכחוצאה מדרכי החינוך החדשות של חרים וכבדי שמיעה, ניתן לקבוע שאין מדובר בחרים שדיברו עליהם חז"ל ולהיבר אותם במצבות ולהשווות את מעמדם האישית למעמד הפיקחים? אנו מבקשים לשוב ולהביא בהרחבה את עיקרי המחלוקת שהייתה בין ה"מלאתך حرש" וה"דברי חיים" בעניין זה, שאות תמציתם הזכרנו לעיל מדברי הרב עזרא הלידסheimר. כאמור לעיל, את השאלה הזאת העלה בצורה ישירה בכל תוקפה ר' יהודה ליבוש בר"ח בספרו "מלאתך حرש".²⁵ המחבר פותח את קוונטרסו בשאלת בעניין מי שנולדים כחרים אינם שומעים, ולכן אין מסוגלים ללמידה לדבר, אך מתחנכים בבית ספר מיוחדים לחרשים,²⁶ ושם הם לומדים לקרוא בלשון העברית ובלשון אשכנז, וכשיוצאים ממש יודעים להתפלל וمبינים היטב בלשון אשכנז, ואף מסוגלים להפיק הכרות بما שנקרה בפיו "לשון עילגת", מה דין לערין קידושין וגיורשין וחיליצה ושחיטה ועדות?

²⁵ הספר יצא לאור בקובנטרס בוינה על ידי חיים משה הלמן בשנת 1864. בדף השער של הקובנטרס, המחבר אומר שהוא רוצה לדון בעניין מי שהשכilio על ידי לימודיהם בבית הספר המיוחדים לחרשים, אם הם כשרים לכל דבר שבקדושה.

²⁶ "טויבעשטולע" בלשון המחבר.

לאחר משא ומתן ההלכתית ארוך, המחבר משיב שלענין שחיטה, אם הם מומחים ויודעים ללמד את מלאכת השחיטה, וגם נבחנו לעניין זה, מותר לאחרים לאכול משחיטתם.

לענין הקידושין, בימינו, שהקידושין והניסיונות נעשים בטקס אחד,²⁷ علينا להודיע להם שיכוננו בשעת ביאה ראשונה לשם קידושין באופן שיטרוף מעשה לדיבור ואמרה, ולא לסמן רק על קידושין הטבעת, ומכיון שהם מסווגים למעשה עם דברור ואמרה מדאוריתא, יש כאן קידושין מלאים מן התורה. ואמנם אם האישה היא חרשת, יש לדון שמא אין לה מעשה בשעת הביאה, שהרי היא כקרקע עולם, ומהחבר סבור שדעת הירושלמי היא שאין חלק בזה בין האיש והאישה.²⁸ וכן לעניין הגט, אם יכתוב בעצמו את הגט, יש כאן מעשה ואמרה מלאים, ועל כן יועיל הגט שלו מן התורה, וכבר כתב מרן ה"בית יוסף" (אבן העוז, סימן קכא, ד"ה גרסין), שמי שדעתו צוללה, ומבין את הדברים הנאמרים לו ומשיב בדברים על בוראים, גם אם נראה לנו שדעתו קלושה מעט, גירושיו גירושין מן התורה, וכאן אנו רואים שהחזרים יודעים להשיג דברים על בוראים וمبיניהם היטב בטיב משא ומתן, דין לעניין הגירושין כדי כל אדם מן היישוב. ה"מלאכת חרש" מסכם את דבריו בהסקה ברורה:

ومעתה קם דין באלה החזרים בנידון דיין של תפילה ולקדושא ולשחיטה הרי הם כפkehim. וכן לעניין גירושין. אם כותב בעצמו את הגט ובקידושין אם מכובן בבייה לשם קניין בכל אלה עולים מעשיהן לכדי מעשה גמור מן התורה.²⁹

את תשובתו שלח ה"מלאכת חרש" אל הגאון הרב חיים האלברטשטיין, האדמו"ר הגדול מצאנז, וזה השיב לו בחודש אדר תרכ"א (1861) שאסור לו זו מפסק הגמרא, כמו בא לעיל. חרף מחולקתו של האדמו"ר מצאנז על ה"מלאכת חרש", הוא מסכים עמו שאם החרש מדובר, ואפילו בלשון עילגנות, דין כדין מי שմדבר, וככפיה לכל דבר, אף על פי שאינו מסוגל לשמעו. זאת, על פי מה שכותב הרמב"ם (הנזכר בדבריו המובאים לעיל), שלפי כלל הרפואה, מי שאינו יכול לשמעו כלל, אינו יכול לדבר. על כן, מי שמצליח להשמיע קולות של דבר, הוא בגדר שומע.³⁰ וכן להלכה, נפסק שני שמדובר אכן שומע, אינו

27 שלא כבימי התלמוד, שהניסיונות נערכו זמני ניכר אחרי האירוסין.

28 כמו שהזכיר ה"מלאכת חרש" בפרק ההלכתי הרחב שכותב בקונטראט, ואין כאן מקום להאריך בזה.

29 מלאכת חרש, טור י. הוכחתו היא מדברי הירושלמי (יבמות יד, א), שהרש שקידש בבייה אינו יכול לדבר ברמייה, שמעשה גמור של החרש יוציא מן התורה, מפני שהביה היא מעשה תקף מן התורה, ועל כן אינו יכול לגרש ברמייה, אך ה"הרבי חיים" סבור שהוא רק מודרבנן, אלא כיוון שהציה צריכה להיות דומה לבניינה, וכיוון שהכנית הייתה על ידי מעשה, גם היציאה צריכה להיות על ידי מעשה, ואין להסתפק ברמייה בלבד.

30 הטור מביא את תשובה הראש שכתב בעניין זה. וזה לשונו (חוון משפט, סימן רלה): "הינו שאין מדבר ולא שומע כלל וכך היה ממעי אמו אבל זה ששמעו כshedaberim עמו בקהל רם אינו חרש אלא שכבדו אוזני

nidon chersh. Ul ken mi shemtzlich leshmiyuk kolot shel divor, gam am shftu aina mobenat, haadomor mezangelu sbor shain dinu cdin chersh. Am hoa mbin tzora brorah at meshiv, ish laravot at meshivim gomorim. Yerha mzu. haadomor mezangelu meschlim gam sham mi shemtzui b'sibichuto shel hachersh mtslich lehbenin at maha shehao mbeuy ul idi tnuot yidio vekholot shehao mtslich lehzozia mafio, lao dovak mi shemtzui b'sibichuto hachersh baofen kbo, din chersh zo cdin pikach l'kul davar. Vehna bimino beazrot htnuot shachreshim uoshim vekholot shelmedim ottem leshmiyuk, apsher bderek kll lehbenin ottem velyizor umhem kshar meshumoti biyoter gam mi shainem mezcoim b'megu yom yomi umhem.

Cngd ha'dvarim ha'chad meshumayim shkotab ha'dbari chayim, umod ul dutu hbrorah ha'mlacta chersh, shehia talmido shel haadomor vemu'atzo. Zoha leshono:

achor nshikat cpi, b'mtota minya, mi zha asher yirb ul labbo v'ulha ul reu'ono dlla cn hoa, har'i milati amora, v'zorti ltruz at gemara dizon asher lhalcah v'lmu'asha d'vachresh shaino shomu' aiino mdaber la mu'asha b'iah mahni lihoyt mokodshet madorriyah. Haino cmo shabarati hteum v'sbar, v'chl milati amora li'yish abat dbari hiroshlami asher unzr roah ci yiza' lhalak gib' chersh bin kiyoshi c'sf lkidyoshi b'iah. Gam ul zha hakshiti koshya chmora ul hiroshlami, lma la yiza' lhalak gm cn b'kidyoshi ktn bin kiyoshi c'sf lkidyoshi b'iah. Andoni mori vrobi rtscha lomr dagm b'iroshlami sbaria liha da'af b'kidyoshi b'iah sl chersh aina mokodshet rk mdraben. B'machilat cbudo ha'meyin b'beit shmo'al si' kub s'k []³¹ d'ctab shem dmshom hci l'hrmb' im b'iah chersh uosha oteta asht ish gemora mosom d'hrmb' sbaria liha hiroshlami hn'el u'. har'i habit shmo'al ctav b'pirush dhiroshlami sbaria liha dmokodshet b'chersh ul idi kgnin b'iah madorriyah.³²

meshmu' hoa c'pkh l'kul dbar.

31 זה לשון ה"בית שמואל" שם: "והחרש אם נפלה לו וכו' - הנה ברמב"ם פ"ו לא חילק זה אלא סתם דבריו שבעילתו עושה אותה אשת איש גמורה ובבית יוסוף וכן בספרו כסוף משנה כתוב שעל כורח הרמב"ם איירוי שנפלה מהוזי פקה כמו שמהלך ב"ב מה"ג, והנה לירושלמי שכח דחרש אין יכול להזיא בת אלא בקדישה ולא בעיל כמו שכח בית יוסף סימן קכ"א, לפי זה מושב שפיר דברי הרמב"ם ומיהו הנומי יוסוף כתוב שלא מצינו שם פוסק שסבירא ליה החילוק של הירושלמי גם לשון הרמב"ם היה דחוק אם ס"ל כירושלמי".

32 מלاكت חרש, טור כ.

עוד אומר ה"מלאת חרש" שאין ספק שחרש שעשה מעשה ביאה לשם קידושין אשתו מקודשת לו מן התורה.³³

למעשה, יש כאן הסכמה ברורה בין ה"מלאת חרש" והאדמו"ר מצאנז, שאם החרש מסוגל להשמיע קולות של דברו בעזרת לימוד, גם אם שפטו עילגנ特 ובלתי מובנת, קידושין הם מן התורה. ואם החרש איןנו מסוגל להוציאו שום قول, לדעתה ה"מלאת חרש", על פי שיטת הירושלמי, קידושין וגירושין יהיו מן התורה אם יצרכו להם מעשה ממש, כגון שיוכון במעשה הביאה הראשונה לשם קידושי ביאה, ובגירושין כתוב את הגט בעצמו וימסור אותו לאשתו, ואז יועילו הגירושין גם מן התורה. ולදעתה ה"בית שמואל", גם הרמב"ם סובר כן להלכה.

כאן, יש לעניות דעתך לשוב לספקו של הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל³⁴ בעניין חרש שלמד לדבר בעקמיה שפתאים, אם הוא בוגדר מדובר אן לאו. הרוב מביא בשם ה"לבושים שרד" בספרו "נאوت דשא" (סימן קלב), שחרש העושה תנעות בשפטיו ומוצאי קול על ידי תנעותיו, "וזעל ידי זה נושא ונונע עם בני אדם המורগלים עמו, שהדבר פשות שדיינו כשותה וחшибך רק כkol הברה ולא Kol דברים [ההדגשה שלי - א"כ], אבל מסיג את הדברים ואומר שאם החרש מדבר בשפה שגם רגיל לדבר עמו יכול לרדת לסוף דעתו, אף אם תנעות שפטיו שונות مثل שאר בני אדם, דינו כדין מי שמדבר ואינו שומע, כלומר כדין פיקח. לעניות דעתך, אם נצרכו לדברי הרוב את מה שמשותף ל"מלאת חרש" ול"דברי חיים", נמצא שחרש הלומד להשמי קולות של דברו, אף אם שפטו עילגת לחלוtin ואינה ברורה לכל אדם, עצם יכולתו לבטא את עצמו מוכיחה שגם בוגדר שוטה, וקידושיו קידושין לפחות מדרבנן, ואם גם בני אדם שאינם רגילים לדבר עמו יכולים להבין את כוונתו, קידושיו קידושין מן התורה. ואם אינו יכול לבטא כל הגה, יש ללמדו לצרכו מעשה לניסיונו לדבר, כמו כוונה לשם קידושין בביאה ראשונה או כתיבת הגט בעצמו, ואז יהול המעשה שלו מן התורה.

בעניין זה, ראוי להוסיף את דבריו של הגאון הרב אשר וייס שליט"א.³⁵ וזה לשונו:

33 הוכחתו היא מדברי הירושלמי (יבמות יד, א) בחרש שקידש בביאה, שאינו יכול לגרש ברミזה, מושם שהביאה היא בוגדר מעשה. לדבריו, לעומת מקום שמעשה גמור של החרש מועל מן התורה, מפני שהסבירה שאינו מוציאה ברミזה היא מושם שהביאה היא מעשה שתוקפם מן התורה, אך ה"דברי חיים" סבור שגם בביאה, תוקף קידושיו הוא רק מדרבנן, אלא לאחר שהיציאה צריכה להיות דומה לבנייה, והכינסה הייתה על ידי מעשה, הרי שגם היציאה צריכה להיות על ידי מעשה, ועל כן אין להסתפק ברミזה בלבד.

34 לעיל, ח'.

35 אתר תבונה (tvunah.org), מדור "תשובות מורהנו הרב אשר וייס", התשובה בעניין קידושין חרש .(15.8.2013)

ואי בדידי תליה מילתא, היה נראה שכל הפסקים נראה לי דיברו בזמן שרוב החרים אכן שוטים היו ורק מעטים אחד בעיר ושנים במשפה הצלicho להתגבר על מגבלותם ולהגיע לדעה שלימה. אבל בזמןנו שרובם המכريع לדעה שלימה והם מתפקדים כאחד האדם אם על ידי שפת הסימנים ואם על ידי קריית השפתיים, דין כפחים גמורים, ובירושים עיר הקדש זכינו שיש כולל אברכים שכולם חרים אילמים והם לומדים סוגיות הש"ס בעיון והבנה, כמו רחוק לומר שדינים כשותפים.

דעותיהם של פוסקי הדור האחרון

הגאון ר' עובדיה יוסף הקדיש לשאלת זו אחת מתשובותיו בש"ת יחווה דעת.³⁶ הרב נשאל בעניין חרש שלמד בבית הספר לחרים אילמים ומתנהג כאיש פיקח וכיול גם לדבר קצר, אלא שאין מבטאו ברור,³⁷ אם הוא יכול להציגו לעשרה לכל דבר שבקודשה. והשיב הרב יוסף, לאחר שהביא בקצירת האמור את דברי הפסקים הרבים:

ונראה שלענין הלכה למעשה, כדאים הם הגאנונים המקילים לצרף חרש אילם שלמד בבית הספר לחרים אילמים, למניין, לקדיש ולקדושה. ומכל מקום כשהם מנין מצומצם בציורו החרש אילם, ראוי לכתהילו שלא יחוור השליח צבור תפלה שמונה עשרה, אלא יאמר תפלה שמונה עשרה פעם אחת בקהל רם עם הקדושה, כדי שלא להכנס בחשש אייסור ברכה לבטלה... והש"ת יחש על כל עמו ישראל וישלח דבריו וירפאם רפואי הנפש ורפואה הגוף בבריאות שלימה. "ומלאה הארץ דעה את ה'".

וכן היא גם דעת הגאון ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג:³⁸

שוב אני תמה, כלום רצה מי שהוא לאמר לרבען דעת חרש יש בה כלום? אלא באלו שאנו עוסקים, הם גם קצת מדברים, והם עוסקים ביישובו של עולם, ומהזקנים במשרות אחריות [=אחריות] (כגון בנידון שלנו, שהוא עובד בעיתונות), ומה זה עניין לרבען שסוברים שדעתו דעת קלושה ולא צולחה. הלא בזה אנו מוספקים, אם החינוך הזה שקבלו הוא הרפואה. ולא אמרו חז"ל שחרש גמור אינו יכול להתרפא, ואדרבה, הלא מפורש במשנתנו גיטין כ"ג ע"א חרש ונתקפח וכו' (ועיין Tos' חגיגה

36. ש"ת יחווה דעת, חלק ב, סימן ג.

37. זה הוא מצב כיום ברוב החרים אילמים שעברו את ההכשרה בתבי ספר מיוחד מוחדים או לפחות בתבי ספר וגילים וטופלו על ידי מומחים לטיפול בדיבור (speech therapy).

38. ש"ת היכל יצחק,aben העוז, חלק ב, סימן מז, שנכתב בתגובה לקונטרסו של הגראי"מ טולדאנו, שהיה באותה עת הרבה הספרדי של העיר תל-אביב.

כ"ב ע"ב ד"ה והא ק"ל). ולפנות דבר זה מהראשונים ומהאחרונים ז"ל שקדמו לאותה האמצעאה א"א, שהרי לא ידעו רפואי זו, וע"כ הדבר נשאר בספק. ואילו שאין דעתך מכרעת התייחס אומר שאכן יש להם דין ודאי פקחים, אבל עכ"פ מידי ספק לא יוצאים.

והוא מוסיף בהמשך התשובה:

אין זה כלל ברור לדעתך שהיא שומע ומדובר ע"י לימודינו מוציאו אותו מיידי ליקויו שנולד עמו ונשאר בדיינו כדי כל חרש. אין זה עניין להרמב"ם הנ"ל, שהרמב"ם אינו אומר אלא שאין סומכין, והיינו להחיזקו בודאי פיקח, אבל מידי ספק לא יצא, אלא שיש לאמר שבסמה דברים אמורים למי שהיה כבר גדול פיקח ואח"כ נתחרש, אבל בזה שמעולם לא היה גדול פיקח ובר דעת גמור, אפשר שאנו אפילו ספק. אך אם אנו מודמין לא נעשה מעשה. שהרי זה פשוט, וכנ"ל, שנולד חרש גמור, ואח"כ נתפרק, הרי דיינו פיקח גמור לכל דבריו, ומוספק לנו שהוא זוהי הרפואה, ובכל אופן לא יצא מידי ספק באיסור של תורה.

אך מדברי הגאון הגדול, הרב משה פינשטיין זצ"ל, בתשובתו לחתנו, הרב משה טנדLER שליט"א, עולה שהוא סבור שגורת הכתוב היא שהחרש אינו בן דעת, אך הגאנונים, הרב אויערבך זצ"ל והרב אשר וייס שליט"א, כתבו שוודאי אין לזרות זאת כגורת הכתוב, ויש לדון את החרש שלמד לבטא את דבריו באמצעות תנועות וקולות המוכחים שהוא בן דעת כשאר בני אדם שהם בעלי דעת מלאה. ויש להוסיף לעניין זה גם את תשובתו של אחד מחשובי גאוני דורנו, הרב שמואל הלוי ואזנור זצ"ל. זה לשונו (שו"ת שבת הלוי, חלק ח, סימן רעז):

ולעניןינו בברכת אירוסין כה"ג כיוון דלענ"ד נחשב פתק, ועשה שליח, והשליח מברך עבورو ברכת אירוסין והוא שומע מה שمبرכים עבورو בכ"ג י"ל דאליבא דכו"ע יכולים לברך גם בשם מלכות הברכת אירוסין.

מאמרו של הרב יעקב אריאל

מוריו ורבי הגאון הרב יעקב אריאל שליט"א, רבה של העיר רמת-גן, פרסם בעית האחרון מאמר מקיף בסוגיות נישואי החרש בימיינו.³⁹ במאמרו עסק הרב בעיקר במעמדת של שפת

הסימנים ובחיובו של החרש במצאות. בפרק האחרון של המאמר, הרב עוסק בשאלת תוקף קידושי החרש, מהות מעשה הקידושין שלו ושאלת ברכות האירוסין בקידושי חרש. אני מבקש במאמרי זה להתייחס לדברי הרב בעניין קידושי החרש בברכות האירוסין והכתובה של החרש.

הרב מזכיר בדבריו את הקביעה התלמודית הברורה שקידושי החרש הם רק מדרבן⁴⁰ ומזכיר בעניין זה גם את פסקי ה"שולחן ערוך"⁴¹, שдинו של החרש כדין השוטה, שתורומתו אינה תרומה וקידשו תקפים רק מדרבן. מנגד הרב מביא את קביעתו ההלכתית של ה"טוריaben" בפיורשו למסכת מגילה, שלחרש אסור לשאת פנואה, ואסור בעירות, מפני שם החרש אסור באיסורי לאוין של התורה. עוד הוסיף הרב שלאור מכתבו וקוביעתו הנודעת של הרב יוסף רוזין, הנודע בכינוי הרוגאצ'יבר⁴², בעניין מעמד הנישואין האזרחיים, שמעמדם לפחות כמעטם בני נח, החרש קונה את אשתו בכיה כבעמד הנישואין של בני נח.

אני מבקש להעיר על דברי הרב שליט"א, שלאור הדיוון הנרחכ במעטדו של חרש שלמד והשכליל והוא מתקשר במידה סבירה עם סביבתו, שאי אפשר לדון אותו בימינו כמו שהוא בחזקת שוטה, ורק לסמוך על דעתם של הפסקים הרבים, שהחלק מהם נזכרו⁴³ לעיל בדברינו, שהחרש שבימינו נידון בדרך כלל כבן דעת. החרש מתקבל כוים כזווה בין שווים בכל רוכדי החברה ובציבור, כולל בבית הכנסת, ואי אפשר לעניות דעתך להסתפק בקביעה התלמודית שהחרש אינו בן דעת ממש. חלק מן החרים מצלחים לשמווע בעוזרת שתל שבוללי, ולדעת הגאון, הרב נחום אליעזר רבינובי⁴⁴ שמיעה זו עדיפה על פני שמיעה במקשיי שמיעה רגילים, שהרי יש בהם סיוע לתיקון פגם נוירולוגי.

מайдך, אין צורך להתייחס בחידושו של הרוגאצ'יבר, ולומר שקידושי החרש אינם פחותים מקידושי בן נח, שהרי למעשה החידושו הגדול של הרב רוזין לא התקבל למעשה על ידי הפסקים, והדיוון בשאלת הנישואין האזרחיים התמקד בדברי הפסקים בשאלת אם שייך

40 בעניין זה דנתי במאמרי (לעיל, הע' 3, עמ' 84-86).

41 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן שללא, סעיף א (הלכות תרומה); שם, ابن העוזר, סימן מד, סעיף א (הלכות קידושין).

42 "שות" צפנת פענה, חלק א, סימנים א-ד. הדברים נתפרסמו בעיקר בקובץ האיגרות שנתפרסמו בשו"ת דבר אברהם, חלק ג, סימן כת, ושם ניתן ביטוי רחב לדעת הרוגאצ'יבר בעניין זה.

43 לרשימת הפסקים שכבר נידונו לעיל, צריך להוסיף את: "שות" מנחת אלעזר, חלק ב, סימן עב; "שות" מנחת יצחק, חלק ב, סימן קיג (ושם נאמר שזאת היא גם דעת הרב צבי פשח פרנק ז"ל); "שות" שבת הלוי, חלק ח, סימן רעז; "שות" יביע אומר, חלק ז, סימן יז.

44 הרב נחום אליעזר רבינובי "השימוש בשתל קוולאי" תחומי לא 27 (התשע"א).

לומר בניסויי ההרש:⁴⁵ "אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות". זאת ועוד. הרי לכולי עלמא תיקנו חכמים להרש קידושין מדרבן, ולכן אין סיבה להתייחס לקידושין כאלו קידושין בן נח.

הדרך הראوية להתייחס להרש כיום, לאור האמצעים הרפואיים והחינוכיים ששינו מהותית את תפקיד החרש, היא על פי הכללים שהזכרנו בדברינו לעיל.

ברכת האירוסין

בעניין ברכת האירוסין, הרב שליט"א דן בשיטת הרא"ש,⁴⁶ הסובר שברכת האירוסין היא בגין ברכת שבת, ולכן יש מקום לברך אותה גם אם קידושי החרש אינם תקפים מן התורה, שהרי הלכה תלמודית פשוטה היא שمبرיכים גם על מצוות מדרבן. אך גם אם נאמר שברכת האירוסין היא בגין ברכת מצוות, כדעת הרמב"ם,⁴⁷ כיון שהחרש רואה את עצמו כמי שנתקדש בקדושתumo ישראל, ודאי שהוא יכול לברך לשיטת רבנו הם (תוספות, עירובין צו ע"א, ד"ה דילמא), הסובר שהאישה מברכת גם על מצוות עשה שהזמן גרמן, אף על פי שהיא פטורה מלקיים. וכך על פי שידוע שמנוגן קהילות הספרדים כשיטת הרמב"ם (משנה תורה, ציצית, פרק ג, הלכה י), שהאישה אינה מברכת על מצוות עשה שהזמן גרמן, סבור הרב שליט"א כי "בחרש יודה [רמב"ם] שיכול לברך. כי החרש הוא בעצם בר דעת, ורק בגלל שאינו מדבר דין שהוא, וכאמור - הוא רואה עצמוழיב ככל אדם מישראל, ואם כך הברכה אינה לבטלה".

לענין דעתינו, לא מצינו בהלכהשמי שראה את עצמו חייב בדבר מסוים ככל אדם מישראל, על אף שלפי כליל ההלכה הוא פטור מאותה מצווה, והוא רשאי מסיבה זו לברך באוטה מצווה, שהרי לכארורה היינו יכולים לומר סבירה זו בנשים הפטורות מצוות עשה שהזמן גרמן, ואף על פי כן לשיטת הרמב"ם וה"שולchan ערוך" (אורח חיים, סיון תקפת, סעיף ו), אין יכולות לברך על מצוות אלה, אף אם הן רואות את עצמן מחויבות בהן.

לגופו של דבר זה, יש להעיר, כמו שכבר כתוב הרב שליט"א, שענין זה נידון בהרחבה בתשובתו של ה"נודע ביודה",⁴⁸ שהביע את ספקו בעניין זה, בעיקר משום שברכת

45 עיין בהרחבה במאמרו המקיף של הרב שלמה דיקובסקי "הכרה בניסויין אזרחיים על פי ההלכה" תחומין כז 239 (התסס"ז).

46 ר"ש, כתובות, פרק א, סימן יב.

47 משנה תורה, אישות, פרק ג, הלהה כג: "כל המקדש אשה, בין על ידי עצמו בין בדין ידי שליח, צריך לברך קודם הקידושין, הוא או שלוחו, ואחר כך מקדש, בדרך שمبرיכין קודם כל המצאות, ואם קידש ולא בירך, לא יברך אחר הקידושין, שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה".

48 ש"ת נודע ביודה, מהדורא תניניא, אבן העוזר, סיון א, הנזכרת גם בפתחי תשובה, אבן העוזר, סיון לד, ס'ק א. דנתי בהרחבה בתשובה זו במאמרי (עליל, הע' 3), עמ' 93 ואילך.

האירוסין מוטלת בעיקרה על החתן עצמו, ולשיטת הרמב"ם רק הוא עצמו יכול לברך אותן, אף על פי שהמנהג ברוב הילוות ישראל למנות רב מסדר קידושין לברך אותן, אך לא ניתקנו אלא להוציא בהן את החתן ידי חותמו. ואם החתן עצמו אינו שומע, כיצד יוציא אותו זולתו ידי חותמת ברכחה. והדברים אמורים שם הן לדעת מי שסוברים שברכת האירוסין היא ברכחת המצוות הן לדעת מי שסוברים שברכת האירוסין היא ברכחת שבח. גם הגאון הראב משה פינשטיין היה סבור כך להלכה.⁴⁹ מאידך, הגאון מהרא"ל צינצ', בספר "טיב קידושין",⁵⁰ מביא מקור לברכת האירוסין על ידי שליח מדברי התוספות (כתובות ז ע"ב, ד"ה שנאמר), שלמדו שניתן לברך אותה על ידי שליח, כיון שנאמר בברקה "ויברכו את רבקה" (בראשית כד, ס), ואלייעזר שליח היה, והוא ממסכת כליה (פרק א, הלכה א), וכן מן הלשון בבריתא (כתובות ז ע"ב): "מברכין ברכת חתנים בכית חתנים". והתלבט שם המהרא"ל צינצ', שכוארה אם החתן harus, שאינו שומע את הברכה, אי אפשר להוציאו ידי חותמת, או שהוא ייוון שהברכה היא על כללות ישראל שפיר יכול לברך. והכריע שם באופן ברור שאם נתחלקו לחבורות, כל חבורה מברכת לעצמה, ולא רק החתן חייב בה, אלא למעשה חייבים בה כל המצוים שם, והוא הדין לברכת האירוסין, ולא רק לברכת הנישואין, והוא מסיים את דבריו: "מעולם לא שמענו שתהיה חופה ללא ברכת אירוסין אפילו להרש".

צריך להוסיף שמצוינו בדברי ה"חילقت מחוקק", שהסביר את פסקו של ה"שולחן ערוך" (ابן העוז, סימן לד, סעיף א), שאחר שיגמור את הברכה יקדש, כי לכתהילה עיקר המצווה לברך עבור לעשייתן. זה לשונו (שם, ס"ק ג):

לאפוקי קצר פוסקים דס"ל דlatent להברכה מברכין אחר שקידש, וע"ז כתוב הרא"ש בתשובה שטוענים הם, אבל אם שכח ולא בירך קודם קודם אירוסין יש לברך אחר שקידש, ובפרט לפי המנהג שלנו שאחר מברך ולא החתן. ועיין בהג"ה מימון סוף פ"ג מה"א.

כל זה מבוסס על העיקרונות שם לא בירכו קודם קודם הקידושין, בירכו אחר הקידושין, ויסמכו על העובדה שניתן לברך ברכחת השבח אחרי קיום המצווה, בדומה לברכת "אשר קידש ידיך מבטן", הנאמרת בטקס ברית המילה לאחר המילה.⁵¹

49. עיין בהרחבה ש"ת איגרות משה,aben העוז, חלק א, סימן פז.

50. מהרא"ל צינצ' (על שולחן ערוך),aben העוז, סימן לד, סעיף ב.

51. עיין גם בבית שמואל, שם, ס"ק ד: "ואחר שגמר - לדעת כמה פוסקים מקדש קודם הברכה כי שם תחוור ולא תרצ' לקבל הקידושין ואנן קי"ל לכתהילה יברך קודם קודם הקידושין כדי שהיא עובר לעשי' אבל בדיעדן 'כול לברך אחר הקידושין'. כך ביאר את הדברים גם הגאון ר' שמואל רוזובסקי "בעניין ברכת אירוסין

עוד ראוי לציין שמדובר הגאון ר' עקיבא איגר, עולה שגם הוא סבור שהרב מסדר החופה רשאי לברך את ברכת האירוסין גם אם אין החתן שומע (על דברי הט"ז, יורה דעה, סימן א, ס"ק יז).

דומה שם נזכר את עדותו של גאון ישראל, המהרא"ל צינצ, לדברים שביארנו לעיל, צרייכים אנו להזכיר הלכה מעשה שגם אם החתן אינו שומע כלל, מברכים בחופתו ברכת אירוסין על ידי שליחו, ודאי בחיש שביבינו, היכלול לתקשר עם הסובבים אותו.

עוד מציע הרב אריאל במאמרו⁵² לבקש מן החיש למנות את הרוב להיות שלוחו לתת את הטבעת לכלה. וכיון שהרב מסדר את מעשה הקידושין, הוא יכול גם לברך.

לענין דעתו, הדבר הזה עלול לגרום חילתה להלבנת פנים קשה, ששבשה שהחתן עומד לפניינו, ברגע המרגש של הקידושין, כשהוא עומד לפניו לרعيיתו החדש ולומר לה "הרוי את מקודשת לי", נמנע ממנו מעמד זה, וממנים שליח שיעשה את הדבר במקום, ו"גדול כבוד הבריות". וכיון שבBOR שרבו הפוסקים, ובראשם המהרא"ל צינצ, הפסיקים שהחתן יכול לקדש את הכליה בעצמו, והרב יברך את ברכות האירוסין, דומה שאין צורך דוקא בחתונה רגישה כזו להורות לצדדים לשנות מן הנוהג המקובל ולמנות את הרוב לסדר את הקידושין, שהרי אנו דומים למי שאומר לו: אתה איןך ראוי לקדש אישת עצמן.

כתב

בעניין הכתובה, הרב אריאל אומר על פי הסוגיה התלמודית⁵³ שחרש שנשא אישת אין חיב לתת לאשתו כתובה. והעיר הריטב"א על אחר⁵⁴ שחרש שכתוב כתובה לאשתו, אין בעמשיו ולא כלום, ולא יתכן שמדובר בשכתוב החרש את הכתובה בעצמו, אלא "שכתבו בית דין קיום כתובה" עכשו, כלשון הריטב"א. מכל מקום, הרב אריאל סבור שככל זה בחרש של ימות התלמוד, שלא הייתה לו אפשרות לתקשר עם סביבתו בשום אופן, אך החיש בימיינו, שיכول ללמידה לתקשר עם סביבתו, הוא בגין בן דעת לענין זה, ויכול לכתוב את כתובתו כשאר בני אדם. הרב מעריך להקפיד שלא לכתוב בכתובות החיש בימיינו את הנוסח המקובל בקהילות אשכנז, "דחווי ליכי מדאוריתא", אלא להסתפק במילים "דחווי ליכי". הרב מציין שעדיף לכתוב כתובה וגילה, ולא כתובה שהיא מעשה בית דין, מפני שהתחייבותו האישית של החיש עדיפה מהתחייבות המושתת עליו מכוח מעשה בית דין.

⁵¹ אי هي ברכת המצווה או ברכת השבח" מורה שנה לא, גליונות א-ג (שסא-שסג) (שבת התשס"א), עמ' קח-קיז, בעמ' קיד.

⁵² לעיל, הע' 5, עמ' 258.

⁵³ ימות קיג ע"א. ראה מאמרי (לעיל, הע' 3), עמ' 86-88.
⁵⁴ חידושי הריטב"א, ימות קיג ע"א, ד"ה אילו רצה.

אני מבקש להוסיף כי "הודה ועוד לקרוא", שהמנגנון כתוב להרש כתובה בית דין (עם כל מה שמשתמע מזה לגבי נסוח הכתובה הנדרש לאור נוסח הכתובה המקובלם בקהילות ישראל) מעוגן בדברי ה"צמ"ח צדק" (הקדמון),⁵⁵ ונוסח זהה של כתובה נמצא אצל פוסקים מובהקים כמו בשות"ת מים חיים⁵⁶ ובתשובתו של גאון ישראל, הרב משה פינשטיין,⁵⁷ שהארכתי לדון בדבריהם במאמרי הקודם.⁵⁸

ראוי לציין שגם הרב עובדיה הדאייה, נשאל על ידי הרב מכלוףiana בעניין נוסח הכתובה בנישואיוחרש, שאם נכתבה כנוסח שאר הכתובות, הרי היא כהספה בעליםא, ואין בה שום תועלת אם תתאלמן האישה או יגרש אותה, ובתשובתו יעץ לרבות מסדר הקידושין לשוב לסדר להם קידושין מחדש ברכות (מן השברכות אין מעכבות בקידושים, ובפרט לאור העובדה שכמה מן הפוסקים סבורים שאין מברכים בקידושי הרש) ולכתוב כתובה חדשה בנוסח של כתובה בית דין (שות"ת ישכיל עברי, חלק ז, אבן העוז, סימן יז).

בכל אופן, נראה שלאחר שהוכחה שהחרש בימינו, המתקשר עם סביבתו, דיןנו פיקח, אין ספק שהוא חייב בדייני ממונותו ככל אדם, ולכן יש לכתוב לו כתובה רגילה, כמסקנתו הברורה של הרב אריאל שליט"א.

סיכום

אף על פי שהדעה הרווחת בימי חז"ל הייתה שהחרש שאינו שומע ואינו מדובר דין מי שאינו בן דעת גמור, וקידושיו הם רק מדרבנן, אסור לברך ברכות אירוסין בחתונתו, ויש לכתוב לו כתובה מיוחדת על ידי בית דין, ניתן וצריך לשנות בימינו פסיקה זו.

במאות השנים האחרונות, נשתנתה מערכת החינוך לחרשים ושיפרה באופן יסודי את מצבם. כיום, רובם המוחלט של החזרים זוכים לחינוך מיוחד ורגיל המצליח להביא לשילובם המלא בחברה תוך יכולת להביע את עצםם באופן שיזובן על ידי החברה הסובבת אותם, אף כשהקלות שהם מצלחים להשמע עלולים להישמע לאוזני אנשים רגילים. כשפה עילגת.

⁵⁵ שות"ת צמ"ח צדק (ר' מנחם מנדיל בר אברהם קרוּטְמָלֶ), סימן סה. הדברים הובאו בפתח תשובה, אבן העוז, סימן קכא, ס"ק ז. ועיין גם במאמרי (לעיל, הע' 3), עמ' 90.

⁵⁶ שות"ת מים חיים (ר' חיים כהן רפפורט, אב"ד אוסטרהא), סימן ז, אות א.

⁵⁷ שות"ת איגרות משה (לעיל, הע' 49).

⁵⁸ לעיל, הע' 3, עמ' 90-93.

ニישואי החרש והחרשת בימינו (ב)

במצב זה התמודדו גдолוי הפוסקים עם סוגיות שונות מעמדו ההלכתי של החרש, כולל שאלת מעמדו ההלכתי בהלכות חופה וקידושין.

לאור השינויים הנזכרים לעיל, המסקנות להלכה הן: הרב עורך החופה והקידושין המשיא בני זוג שאחד מהם חרש או כבד שמיעה צריך לסדר להם חופה וקידושין רגילים ולברך במעמד זה את ברכות האירושין והニישואין; נוסח כתובותם צריך להיות כמקובל בניישואי בני זוג הנישאים כדת משה וישראל.